

Arbeidsmarktonderzoek opleidingen HBO- Rechten

Kenniscentrum Maatschappij en Recht (KMR)

Arbeidsmarktonderzoek opleidingen HBO-Rechten

Arnt Mein, lector *Legal Management*,

Kenniscentrum Maatschappij en Recht (KMR)
Hogeschool van Amsterdam

© 2022 Copyright Hogeschool Amsterdam

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door print-outs, kopieën, of op welke manier dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de Hogeschool Amsterdam.

Inhoudsopgave

Inhoudsopgave	3
1. Inleiding	5
2. Aanleiding en doelstelling	5
3. Vraagstelling en methode	6
4. Bevindingen	7
4.1 Kwantitatieve ontwikkelingen op de arbeidsmarkt	7
4.2 Maatschappelijke ontwikkelingen en de rechtspraktijk	8
4.3 Ontwikkelingen per sector	13
4.3.1 Advocatuur	13
4.3.2 Rechtbanken	15
4.3.3 Uitvoeringsorganisaties	16
4.3.4 Gemeenten.....	18
4.3.5 Rechtsbijstandsverzekeraars	19
4.3.6 Overig (MKB en grootbedrijf)	20
5. Analyse, conclusies en aanbevelingen	21
5.1 Analyse.....	21
5.2 Conclusies en aanbevelingen	23
6. Geraadpleegde literatuur	25
7. Bijlagen	27

1. Inleiding

Dit rapport bevat het verslag van een onderzoek naar de kansen en mogelijkheden op de juridische arbeidsmarkt voor afgestudeerden HBO-Rechten. Het onderzoek is in de tweede helft van 2022 uitgevoerd in opdracht van de gezamenlijke opleidingen HBO-Rechten, verenigd in het Landelijke Opleidingsoverleg HBO-Rechten (LOO). Het rapport is als volgt opgebouwd. Om te beginnen schets ik de context door in te gaan op de aanleiding en doelstelling van het onderzoek (hoofdstuk 2). In het verlengde daarvan zet ik de aanpak uiteen (hoofdstuk 3). Vervolgens beschrijf ik relevante trends en ontwikkelingen op de juridische arbeidsmarkt om daarna in te zoomen op een zestal sectoren (hoofdstuk 4). Ik sluit af met een analyse en conclusies en aanbevelingen (hoofdstuk 5).

2. Aanleiding en doelstelling

Concrete aanleiding tot het onderzoek is de wens van het LOO om goed zicht te houden op de arbeidsmarkt voor afgestudeerden HBO-Rechten (de monitoringsfunctie van het LOO). Meer in het bijzonder heeft het LOO behoefte aan een kwalitatief beeld van trends en ontwikkelingen, in aanvulling op reeds bestaande kwantitatieve onderzoeken.¹ Een eerder arbeidsmarktonderzoek van het Lectoraat *Legal Management* van de Hogeschool van Amsterdam dateert alweer van enige tijd geleden.² Het onderzoek moet dan ook een actueel beeld schetsen van de kansen en mogelijkheden op de juridische arbeidsmarkt voor afgestudeerden HBO-Rechten, nu en in de nabije toekomst. Dit moet het LOO in staat stellen hun opleidingen scherper te positioneren en het opleidingsprogramma zonodig aan te scherpen (de signalering- en agenderingsfunctie van het LOO).

---

¹ Bijvoorbeeld die van het Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt van de Universiteit van Maastricht (zie par.4.2).

² Timmer, e.a. 2016.

3. Vraagstelling en methode

In het licht van het voorgaande luidt de centrale vraagstelling als volgt.

Wat zijn de kansen en mogelijkheden voor afgestudeerden HBO-Rechten op de juridische arbeidsmarkt, nu en in de nabije toekomst?

In het verlengde daarvan zijn de volgende deelvragen geformuleerd.

1. Wat zijn relevante inhoudelijk trends en ontwikkelingen op de juridische arbeidsmarkt voor afgestudeerden HBO-Rechten?
2. Wat zijn relevante rollen en functies voor afgestudeerden HBO-Rechten?
3. Welke kennis en vaardigheden zijn, in de visie van werkgevers, vereist in relatie tot die rollen en functies?
4. In hoeverre beschikken de huidige afgestudeerden over die kennis en vaardigheden? Waarin onderscheiden zij zich en wat missen zij nog?
5. Wat kunnen de opleidingen doen om nog beter in te spelen op de arbeidsmarkt?

Het onderzoek is als volgt uitgevoerd. Om te beginnen heb ik mij georiënteerd op de kwantitatieve ontwikkelingen op de arbeidsmarkt voor afgestudeerden HBO-Rechten (par. 4.1). Vervolgens heb ik mij, op basis van literatuuronderzoek, een algemeen beeld gevormd van de maatschappelijke ontwikkelingen in de rechtspraak die hun weerslag hebben op juridische professionals in de beroepspraktijk (par. 4.2). De geraadpleegde literatuur heeft weliswaar vooral betrekking op WO-juristen, maar de daarin gesignaleerde ontwikkelingen zijn naar mijn mening ook van betekenis voor afgestudeerden HBO-Rechten. Docent-onderzoekers (zie hierna) hebben zich verdiept in de kansen en mogelijkheden op de arbeidsmarkt, op basis van vraaggesprekken met werkgevers (par. 4.3). Het literatuuronderzoek en het veldwerk zijn gebruikt om de eerste vier deelvragen te beantwoorden. Op basis van een analyse van de bevindingen ben ik gekomen tot een beantwoording van de vijfde deelvraag.

Het eerste deel van het onderzoek is uitgevoerd door onderzoekers van het lectoraat *Legal Management* van de Hogeschool van Amsterdam. Het tweede deel is uitgevoerd door docent-onderzoekers van andere lectoraten in het land, verbonden aan de opleiding HBO-Rechten (zie bijlage 1). De docent-onderzoekers hebben daarbij elk de regio aangehouden waarmee hun opleiding nauw is verbonden. Zij hebben dezelfde gesprekspuntenlijst gehanteerd (zie bijlage 2). Langs deze weg bedank ik hen voor hun bijdrage aan dit onderzoek.

De voorlopige bevindingen heb ik mondeling gepresenteerd aan het LOO op 12 oktober 2022, bij wijze van tussenbalans. Een concept-rapportage heb ik voor commentaar voorgelegd aan de docent-

onderzoekers en op 7 november 2022 besproken met de andere lectoren in het juridische werkveld. Op basis daarvan heb ik de bevindingen aangevuld en gepreciseerd, de analyse uitgeschreven en conclusies getrokken. Ik bedank ook Ivar Timmer voor zijn commentaar op de conceptversie van dit verslag.

De coördinatie van het onderzoek en de eindredactie van het rapport lag in handen van het lectoraat *Legal Management* van de Hogeschool van Amsterdam.

4. Bevindingen

4.1 Kwantitatieve ontwikkelingen op de arbeidsmarkt

In deze paragraaf sta ik kort stil bij relevante kwantitatieve ontwikkelingen op de arbeidsmarkt. Om te beginnen een algemeen beeld op basis van de HBO-monitor 2021. Daaruit komt naar voren dat de werkeloosheid onder *alle HBO-afgestudeerden* relatief laag is.³ Circa 80% van de afgestudeerden vindt meteen een baan, op HBO-niveau, waarvan driekwart ook in het eigen vakgebied. De opleiding *HBO-Rechten* valt in de monitor onder de *sector economie*. Ook in die sector is de werkeloosheid in 2021 gedaald, na een aanvankelijke lichte stijging over de periode 2017-2020.⁴ Wel vinden afgestudeerden in deze sector relatief minder vaak een baan in hun eigen vakgebied (circa 70%).

Een meer gedetailleerd beeld, per opleiding, geeft het schoolverlatersonderzoek van het Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt (ROA) van de Universiteit Maastricht.⁵ Ik licht er een aantal aspecten uit, voor zover relevant. Zo beoordeelt gemiddeld 73% van de schoolverlaters *HBO-Rechten* over de periode 2015-2020 de aansluiting van hun opleiding op hun huidige functie als voldoende tot goed. Gemiddeld 65% van de schoolverlaters (HBO-Rechten) is tevreden met hun huidige functie, die biedt hun voldoende loopbaanmogelijkheden (gem. 64%, over de periode 2015-2020). Minder tevreden zijn zij over de bruikbaarheid van de aangeleerde kennis en vaardigheden in hun huidige functie: gemiddeld 53% van de afgestudeerden HBO-Rechten meent dat die kunnen worden benut in hun huidige functie. Gemiddeld 7% meent dat die tekortschieten.

---

³ 2,6% in 2021 tegenover 4,2 in 2020 (www.hbomonitor.nl).

⁴ Van 4,5 in 2017 tot 6,5 in 2020, naar 3,1 in 2021. Uit het schoolverlatersonderzoek (zie hierna) blijkt dit percentage voor de opleiding HBO-Rechten te liggen op gemiddeld 5,3% over de periode 2015-2020 (3,5% in 2019-2020).

⁵ Kerncijfers schoolverlatersonderzoeken ROA (HBO B Rechten – voltijd) (<https://roastatistics.maastrichtuniversity.nl/sisonline/Opleiding.aspx>).

Het ROA schetst ook een arbeidsmarktperspectief voor de middellange termijn (2019 - 2024).⁶ In algemene zin is het arbeidsmarktperspectief voor afgestudeerden met een bachelor- en masteropleiding goed. Echter, specifiek voor de *bacheloropleidingen economie en recht* is dat matiger. Dit vanwege het relatief hoge aantal afgestudeerden in relatie tot de vraag op de arbeidsmarkt, aldus het ROA.⁷

Het ROA drukt de ontwikkeling op de arbeidsmarkt uit in een (positieve, dan wel negatieve) vervangingsvraag en een uitbreidingsvraag per beroepsgroep en opleiding. Voor de *bacheloropleidingen economie en recht* bedraagt de vervangingsvraag jaarlijks gemiddeld 0,7% en de uitbreidingsvraag jaarlijks gemiddeld 1,8%.⁸ Dat is positief, maar wel vrij gering. Deze indicatoren bepalen tezamen de zogenoemde baanopeningen. Voor de *bacheloropleidingen economie en recht* is die jaarlijks gemiddeld 2,4% (waarbij de vervangingsvraag relatief zwaar meeweegt).⁹

Ontwikkelingen in het buitenland: paralegals in Vlaanderen

In 2000 hebben de acht Vlaamse hogescholen die de afstudeerrichting rechtspraktijk aanbieden gezamenlijk een onderzoek uitgevoerd naar de arbeidsmarktpositie van de rechtspracticus of paralegal.¹⁰ Uit het onderzoek komt kort samengevat naar voren dat de paralegal zich sinds de start van de opleidingen een eigen plaats heeft verworven in bepaalde sectoren van het Vlaamse juridische werkveld. Zij vinden vooral emplooi bij gerechtsdeurwaarders- en notariskantoren, waar zij een juridisch-administratieve functie vervullen. Daarnaast zijn zij, zij het in mindere mate, werkzaam bij griffies en parketten. Volgens de onderzoekers worden de mogelijkheden van paralegals echter nog onvoldoende benut, met name in de advocatuur. In het verlengde daarvan ervaren de paralegals in de traditionele juridische beroepen beperkte doorgroeimogelijkheden. Zodoende vormt de overheid en de (non-)profitsector een aantrekkelijk alternatief. Hun veelzijdigheid maakt hen in die sectoren in toenemende mate aantrekkelijk als werknemer. Volgens de onderzoekers is de positie van de paralegal op de arbeidsmarkt op korte termijn gunstig, mede gelet op eerdergenoemde veelzijdigheid. Volgens werkgevers en paralegals biedt de verwachte verdergaande digitalisering van de rechtspraktijk meer kansen en mogelijkheden.

4.2 Maatschappelijke ontwikkelingen en de rechtspraktijk

Veranderende eisen en verwachtingen

In deze paragraaf geef ik een kwalitatief beeld van de maatschappelijke ontwikkelingen in de rechtspraktijk. De context waarbinnen juridische professionals hun werk doen lijkt sterker in beweging dan ooit. Zo worden juridische professionals werkzaam in de publieke sector geconfronteerd met veranderende eisen en verwachtingen ten aanzien van de wijze waarop zij hun functie vervullen.¹¹ Waar

---

⁶ ROA, De arbeidsmarkt naar opleiding en beroep tot 2024, ROA Rapport 2019/7.

⁷ ROA, 2019, p. 27 en 29.

⁸ ROA, 2019, p. 46 en 51. De vervangings- en uitbreidingsvraag naar beroepsgroep is mijns inziens onvoldoende onderscheidend en richtinggevend.

⁹ ROA, 2019, p. 55.

¹⁰ Hoop & Verheyde 2021.

¹¹ Doornbos & Mein 2019; Mein, A.G. 2021.

zij in het verleden vooral een reactieve en afstandelijke rol vervulden als bewaker van de juridische kwaliteit (de 'juridische poortwachter'), wordt tegenwoordig van hen een meer flexibele, oplossingsgerichte en coöperatieve manier van werken verwacht (de 'juridische mogelijk-maker'). Zij moeten zich meer responsief opstellen, zowel richting burger als bestuur, en waar mogelijk maatwerk bieden. Onder responsief wordt in dit verband verstaan: openstaan voor of rekening houden met de belangen van de ander.

In het verlengde hiervan en tegen de achtergrond van de voortschrijdende digitalisering van de juridische beroepspraktijk, wordt van juridische professionals in toenemende mate transparantie verlangd over geautomatiseerde besluitvorming evenals een verantwoord gebruik daarvan.¹² Juridische professionals worden geacht toe te zien op de rechtmatige en rechtvaardige werking van de digitale systemen (algoritmes) die ten grondslag liggen aan de geautomatiseerde uitvoering van regelgeving en daarover verantwoording afleggen.

Juridische professionals

In de geraadpleegde literatuur over juridische professionals wordt niet of nauwelijks onderscheid gemaakt tussen WO- en HBO-juristen. WO-juristen zijn doorgaans werkzaam in een advies-, beleids- of procesrol op een meer strategisch niveau. Het werk dat HBO-juristen doen is grosso modo meer afgebakend en in een uitvoerende rol. De in de literatuur gesignaleerde ontwikkelingen zijn evenwel voor beide groepen relevant.

De responsieve rechtsstaat

Deze veranderende verwachtingen en eisen kunnen worden verklaard tegen de achtergrond van een streven naar een responsieve rechtsstaat, meer in het bijzonder een responsief bestuursrecht. Het beeld van de responsieve rechtsstaat is neergezet door Scheltema, als tegenhanger van de klassieke, bureaucratische rechtsstaat.¹³ In een responsieve rechtsstaat ervaart de burger dat de overheid het om hem te doen is, aldus Scheltema. Ambtenaren hebben in deze context een open oog voor het achterliggende doel van de regeling en de positie en belangen van de burger. In de responsieve rechtsstaat staat het probleemoplossend vermogen van het recht voorop, in het bijzonder door het leveren van op de burger toegespitst maatwerk. Zo pleit ook Barendrecht al langer voor het versterken van het probleemoplossend vermogen van de rechtspleging.¹⁴ Dit is eens te meer van belang nu steeds duidelijker wordt dat rechtzoekenden minder zelfredzaam zijn dan eerder werd gedacht.¹⁵ Zo kan onder meer stress afbreuk doen aan het zogenoemde 'doenvermogen' van burgers, waardoor zij minder goed in staat zijn procedures te volgen en voorschriften na te leven. Dit terwijl veel overheidsregelingen een rationeel handelende burger veronderstellen, die informatie verzamelt, afweegt en beslist.

---

¹² Meuwese & Timmer 2022.

¹³ Scheltema 2015 en 2019. Zie Van den Berge 2020 en 2021 en verder Nonet & Selznick 2001.

¹⁴ Barendrecht, 2022 en Barendrecht & Chabot 2020.

¹⁵ WRR 2017.

Deze ontwikkeling heeft ook zijn weerslag op de rechtspraak, waar momenteel op veel plaatsen in het land wordt geëxperimenteerd met vormen van thematische- of wijkrechtspraak, onder de verzamelterm ‘maatschappelijk effectieve rechtspraak’.¹⁶ Overkoepelend doel is het probleemoplossend vermogen van de rechtspraak te vergroten. Ook in de rechtshulp slaan rechtshulpverleners en sociaal advocaten de handen ineen om te komen tot passende en effectieve geschilbeslechting.¹⁷ In de literatuur wordt dit proces ook wel beschreven een (geleidelijke) transformatie in de wijze van conflictoplossing binnen ons rechtssysteem.¹⁸

Nog verder uitzoemend, kunnen eerdergenoemde veranderende eisen en verwachtingen ook worden gezien in het licht van een groeiende onvrede over het optreden van de overheid, leidend tot een verlies van vertrouwen in de overheid.¹⁹ Van de Luijngaarden beschrijft deze tijdgeest als ‘geklaag over de rechtsstaat’.²⁰ Zo heeft de kinderopvangtoeslagaffaire een sterke impuls gegeven aan de discussie over evenredigheid en maatwerk, als uitingsvormen van responsiviteit.²¹

Overigens is er ook wel kritiek op deze ontwikkeling. Zo zou een al te responsieve opstelling (en in het verlengde daarvan maatwerk) kunnen leiden tot ongelijke behandeling en willekeur: ‘u vraagt wij draaien’.²² Juristen hebben immers ook de rol om de rechtmatigheid van het overheidsoptreden te bewaken en tegenspraak te bieden.

Maatschappelijk verantwoord ondernemen

Ook juridische professionals in de private sector worden geconfronteerd met veranderende verwachtingen en eisen. Ook in deze sector wordt van juristen verwacht de omslag te maken van poortwachter naar mogelijk-maker (in de Angelsaksische literatuur: *dealblockers* en *showstoppers*) en zich meer responsief op te stellen.

Deze verwachtingen en eisen kunnen worden onder meer teruggevoerd op de noodzaak voor ondernemingen (voor dit onderzoek ga ik vooral uit van het MKB) om zich aan te passen aan veranderende marktomstandigheden, mede als gevolg van de klimaat- en energiecrisis. Verduurzaming is onvermijdelijk geworden, zowel van het productieproces als de bedrijfsvoering. Maatschappelijk verantwoord ondernemen (ook wel genoemd *corporate social responsibility*) komt meer centraal te staan.

---

¹⁶ Zie de website van de Raad voor de Rechtspraak.

¹⁷ Zie bijv. de pilot Samenwerken in de eerste lijn van de Nederlandse Orde van Advocaten.

¹⁸ Akkermans 2020.

¹⁹ Peters, e.a. 2022.

²⁰ Van de Luijngaarden 2022. Zie ook: Tjeenk Willink 2018 en 2021.

²¹ Ortlep, 2021 en Brinkman & Vonk, 2022.

²² Onder meer: Mein 2019 en Van den Berge 2020.

Daarnaast moeten ondernemingen voldoen aan civielrechtelijke zorgplichten (bijv. als producent of als werkgever).

Mede als gevolg hiervan moeten ondernemingen voldoen aan steeds strengere eisen op het gebied van *compliance* en (*legal*) *riskmanagement*.²³ Dit terwijl de budgetten daarvoor niet vanzelfsprekend meegroeien.²⁴ Sterker nog, juridische afdelingen worden nog vaak vooral gezien als kostenpost. *Legal tech* kan in sommige gevallen uitkomst bieden, mede om de bedrijfsvoering te stroomlijnen. Invoering van deze technologie en andere innovaties moeten evenwel projectmatig worden aangepakt, waarbij de juridische afdeling een leidende rol neemt. Project-, proces- en risicomanagement worden daardoor steeds belangrijker binnen de bedrijfsjuridische sector.

Dit vraagt om een proactieve en coöperatieve opstelling van juridische professionals, andere kennis en vaardigheden en andere rollen binnen juridische teams. In dit verband wordt dan ook vaak de metafoor gehanteerd van de *T-shaped lawyer*. Dat wil zeggen de juridische professional die specialistische juridische expertise weet te combineren met die uit aanpalende, voor de organisatie relevante disciplines. In dit verband wordt ook wel gesproken van de hybride juridische professional, dat wil zeggen een jurist die verschillende professionele rollen kan spelen, naar gelang de situatie en omstandigheden.

T-shaped lawyers

Het beeld van de *T-shaped lawyer* wordt wel vaker ten tonele gevoerd als het gaat om de jurist van de toekomst. Reden om daar kort bij stil te staan. In haar reflectie op het gezag van juristen gaat Mak dieper in op het beeld van de jurist als een *T-shaped* superheld.²⁵ Een alleskunner die is toegerust op de aanpak van de complexe maatschappelijke vraagstukken van de 21^e eeuw, aldus Mak. De *T-shaped* jurist beschikt over gedegen juridische kennis en vaardigheden en weet dat (onder meer) te combineren met een mensgerichte benadering en communicatieve vaardigheden. Daarnaast wijst zij op het belang van technologische expertise en omgevingsbesef. Zij verbindt hieraan consequenties voor het onderwijs aan juristen. Zo zou meer aandacht moeten worden besteed aan de persoonlijke vorming van studenten (*Bildung*). Dat wil zeggen dat zij leren maatschappelijke veranderingen te betrekken op hun werk, kritisch te reflecteren en hun persoonlijke positie te bepalen. Ook voor het onderwijs aan hbo-juristen wijst zij in dit verband op het belang om te voldoen aan de eisen van hun toekomstige werkomgeving. Dat wil zeggen het ontwikkelen van een kritische professionele houding, gerelateerd aan rechtsstatelijke waarden.

---

²³ Mein & Timmer 2018; Timmer 2021. Zie ook Louwerse 2022.

²⁴ Vgl. de discussie aan de *Legal Management Heroes Round Table* van Sdu en Voxius op 13 oktober 2022, te beluisteren via www.sdu.nl.

²⁵ Mak 2020. Zie ook Mak 2017.

Overigens relateert Mak het ideaalbeeld van de *T-shaped lawyer* wel. De vraag is of het nodig en realistisch is, immers juristen kunnen ook in multidisciplinair verband samenwerken. Zij wijst op het risico dat juristen worden overvraagd als het gaat om hun bijdrage aan de oplossing van complexe maatschappelijke vraagstukken.

Vermeldenswaardig in dit verband is ook de visie van Hertogh. Hij beschrijft de jurist van de toekomst als een meester-verbinder.²⁶ Dat is een professional die de juridische rationaliteit weet te verbinden met de maatschappelijke rationaliteit. In zijn ogen moeten juristen niet nog harder het geluid van de rechtsstaat verkondigen, maar juist de verbinding zoeken met de anderen, niet-juristen. Met andere woorden, door de rechtsstaat te voorzien van een menselijker gezicht. Zo kunnen zij een bijdrage leveren aan eerdergenoemde responsieve rechtsstaat.

---

²⁶ Hertogh 2022.

4.3 Ontwikkelingen per sector

In deze paragraaf ga ik dieper in op de kansen en mogelijkheden voor HBO-afgestudeerden, aan de hand van een beeld per sector/beroepsgroep dat naar voren is gekomen uit de vraaggesprekken. Daarbij heb ik onderstaande indeling aangehouden. Dit zijn de meest relevante werkgevers zijn per regio, op basis van de ervaring van de verschillende opleidingen.

Overzicht interviews²⁷

Hogeschool/ Organisatie uit beroepens- veld	Advocatuur	Recht- banken ²⁸	Uitvoerings- organisaties ²⁹	Gemeenten ³⁰	Rechts- bijstand- verzekeraars	Overig (MKB) ³¹	Aantal organi- saties
Amsterdam	2	-	1	2	-	1	6
Avans/Fontys ³²	1	-	-	3	-	3	7
HAN	3	-	-	1	1	-	5
Hanze	-	2	-	1	1	-	4
InHolland	-	-	2	1	1	2	6
Leiden	-	1	1	1	-	2	5
Saxion	1	1	1	1	-	1	5
Utrecht	-	1	-	1	1	2	5
Windesheim	-	1	-	1	-	2	4
Zuyd	2	-	-	-	1	2	5
Totaal	9	6	5	12	5	15	52

Het bestand omvat 29 respondenten uit de private sector (dwz de advocatuur, rechtsbijstandsverzekeraars en het MKB) en 23 uit de publieke (dwz rechtbanken, uitvoeringsorganisaties en gemeenten).

4.3.1 Advocatuur

Aantal en type functies

Binnen de advocatuur is in relatie tot de omvang van de sector een beperkt aantal functies beschikbaar voor afgestudeerden HBO-Rechten. Die liggen vooral op het vlak van de ondersteuning van bedrijfsprocessen, innovatie van de bedrijfsvoering, acquisitie en service aan cliënten: *legal*

²⁷ In een aantal gevallen is een vraaggesprek gevoerd met twee respondenten.

²⁸ Respondenten zijn hoofdzakelijk werkzaam binnen het team strafrecht. Deze categorie omvat ook een gesprek met een vertegenwoordiger van het Openbaar Ministerie.

²⁹ Deze categorie omvat de Belastingdienst, UWV en een omgevingsdienst. Deze categorie omvat ook een ministerie.

³⁰ Deze categorie omvat ook een gesprek met een vertegenwoordiger van een provincie.

³¹ Deze categorie omvat hoofdzakelijk het MKB: o.a. juridisch advies, deurwaarders, incasso en bedrijfsjuridische organisatieonderdelen.

³² Deze hogescholen hebben voor hun regio samengewerkt.

projectmanagement en *legal design*. Dit speelt vooral in de advocatuur in de Randstad (waaronder in het bijzonder de Zuidas) die grote ondernemingen bijstaat. De verwachting is wel dat dit type functies zal toenemen, ook bij middelgrote kantoren. Daarnaast zijn er functies met een administratief- (officemanagement, klantcontact) en beperkt juridisch-inhoudelijk karakter (uitzoekwerk, dossiervorming): *paralegals*. Recent is hiertoe ook binnen de sociale advocatuur de mogelijkheid geopend (zie par. 4.1).

Uit de vraaggesprekken komt naar voren dat met name afgestudeerden HBO-Rechten voor deze functies in aanmerking komen gelet op hun brede basiskennis, gecombineerd met hun praktische, oplossingsgerichte instelling.

Relevante ontwikkelingen

De commerciële advocatuur staat in het teken van een kwalitatief hoogwaardige dienstverlening. Die is niet alleen klantgericht, maar ook proactief, innovatief en interdisciplinair. Daarbij wordt gebruik gemaakt van informatie- en ontwerptechnologie, toegesneden op de juridische sector (*legal tech* resp. *legal design*). In dit kader richten grote en, naar verwachting op termijn ook middelgrote, kantoren in toenemende mate 'innovatieafdelingen' in, waar ook het *legal projectmanagement* wordt ondergebracht. Deze afdelingen zullen langzaam maar zeker groeien en deze diensten zullen ook steeds meer bij de cliënt in rekening worden gebracht.

Voor de sociale advocatuur speelt op dit moment vooral de herziening van het stelsel voor de gefinancierde rechtsbijstand, met als doel te komen tot een laagdrempelige en passende geschilbeslechting. In dat kader streven eerste- en tweedelijns rechtshulpverleners naar een betere onderlinge samenwerking en efficiëntere doorverwijzing, zodat voor cliënten een passende oplossing voor het juridische probleem kan worden gerealiseerd, waarbij zonodig ook de onderliggende sociale problematiek wordt aangepakt. Om de bedrijfsvoering van de sociale advocatuur meer rendabel te maken, zijn recent de mogelijkheden verruimd om *paralegals* aan te stellen.

Inzet paralegals in de gesubsidieerde advocatuur

In 2021 heeft het advies- en onderzoeksbureau Pro Facto onderzoek gedaan naar de inzet van paralegals in de gesubsidieerde advocatuur, in opdracht van de Raad voor Rechtsbijstand.³³ Onder paralegals wordt in dit verband verstaan: hbo-(rechten en sjd) en wo-geschoolde medewerkers, die geen advocaat zijn. De inzet van paralegals in toevoegingszaken is sinds 1 januari 2021 mogelijk gemaakt om de sociale advocatuur in staat te stellen de bedrijfsvoering te optimaliseren, door zaken efficiënter te behandelen. Een en ander tegen de achtergrond van de stelselherziening voor de gefinancierde rechtsbijstand. Uit het onderzoek komt naar voren dat paralegals kunnen bijdragen aan het vergroten van het verdienvermogen in de sociale advocatuur (o.a. door het verrichten van administratieve taken en kantoormanagement, het onderhouden van cliëntcontact, uitzoekwerk en jurisprudentieonderzoek). Echter, daartoe moet nog wel aan een groot aantal randvoorwaarden worden voldaan en beperkingen worden weggenomen.

³³ Pro Facto 2021.

Betekenis voor de opleiding HBO-Rechten

Deze ontwikkelingen brengen volgens respondenten met zich mee dat voor eerdergenoemde functies op het gebied van *legal procesmanagement* vooral kennis van bedrijfsvoering, innovatie-, proces- en kennismangement is vereist. Verder wordt kennis van en ervaring met het gebruik van informatietechnologie (*legal tech*) van belang geacht voor het ontwerp, gebruik en beheer van systemen op het gebied van beslisondersteuning (beslisbomen), documentmanagement, het doorzoeken van grote bestanden (*e-discovery*) en de vormgeving van complexe juridische processen (*legal design*). Respondenten wijzen erop dat, voor een efficiënt gebruik van deze systemen, juridische basiskennis wel een vereiste blijft. Met andere woorden, er is behoefte aan hybride juridische professionals binnen een zeer professionele werkomgeving.

Voor de tweede categorie functies binnen advocatuur, de *paralegals*, wordt een brede basiskennis, praktijkervaring en de nodige zelfstandigheid verwacht. Met name binnen de sociale advocatuur staat bij dit type werk een pragmatische en mens-, oplossingsgerichte houding voorop. Deze juridische professionals moeten een rechtspositie kunnen vaststellen en een passende, liefst praktische oplossing kunnen voorstellen, aldus respondenten. Dat wil zeggen, (sociaal-)juridische professionals die responsief zijn richting de minder zelfredzame rechtszoekende.

4.3.2 Rechtbanken

Aantal en type functies

Ook bij de rechtbanken is in relatie tot de omvang van de sector een beperkt aantal functies beschikbaar voor afgestudeerden HBO-Rechten. Die liggen vooral in de administratief-juridische sfeer. Zo gaat het onder meer om de (inhoudelijke) voorbereiding van zaken, het als griffier bijwonen en uitwerken van zittingen en het voorbereiden van uitspraken, veelal aan de hand van tekstblokken.

Uit de vraaggesprekken komt naar voren dat de doorstroom op dit type functies vrij hoog is (met name van WO-juristen). De ervaring leert dat HBO-juristen meer tevreden zijn met dit type functies en langer blijven zitten, wat hen aantrekkelijke kandidaten maakt. Deze continuïteit is ook voor de werkgever van belang. Daarnaast onderscheiden HBO-juristen zich door hun praktische en resultaatgerichte instelling.

Relevante ontwikkelingen

Binnen de Rechtspraak wordt al geruime tijd gewerkt aan het vergroten van de 'maatschappelijke effectiviteit' van de rechtspraak. In dit kader wordt op vele plaatsen in het land geëxperimenteerd met wijk- of thematische rechtspraak. Doel is het vergemakkelijken van de toegang tot het recht en het vergroten van het probleemoplossend vermogen van de rechtspleging. Deze ontwikkeling past in eerdergenoemde ontwikkeling naar een responsieve rechtsstaat (par. 4.1). In het verlengde hiervan speelt het streven naar tijdige en voorspelbare rechtspraak en het werken met een menselijke maat. Verder investeert de Rechtspraak in innovatie en digitalisering. Een punt dat respondenten signaleren is

de toenemende omvang en complexiteit van zaken; in het verlengde hiervan zijn rechtszoekenden assertiever en mondig. Dit stelt in hun ogen hogere eisen aan de medewerkers bij de rechtspraak (overzicht houden, dossiermanagement en weerbaarheid).

Betekenis voor de opleiding HBO-Rechten

Voor deze juridisch administratieve functies komt het vooral aan op een grondige kennis van het recht, analytisch vermogen (vlot doorgronden zaak), nauwkeurigheid en schrijfvaardigheid (foutloos en begrijpelijk), aldus respondenten. Daarnaast moeten deze medewerkers zelfstandig kunnen werken.

Voor de wat zwaardere functies van junior juridisch medewerker wordt een sterker beroep gedaan op sociale vaardigheden en oordeelsvorming. Ook moeten zij kunnen omgaan met een flinke werkdruk. Gelet op de toenemende digitalisering van de rechtspraak, wordt verder van deze medewerkers verwacht dat zij niet alleen 'digitaal vaardig' zijn, maar ook de werking van de systemen begrijpen en kunnen doorgronden (om er zo efficiënter mee te werken).

4.3.3 Uitvoeringsorganisaties

Aantal en type functies

Bij grote uitvoeringsorganisaties, zoals UWV en de Belastingdienst, is in relatie tot de omvang van de sector een beperkt aantal functies beschikbaar voor afgestudeerden HBO-Rechten. In dit verband valt te denken aan de beoordeling van uitkeringsverzoeken resp. invorderingszaken en de behandeling van klachten en bezwaarschriften. Eerstgenoemde functie heeft vooral een administratief-juridisch karakter. Het werk is in hoge mate gestandaardiseerd, zo wordt er gewerkt met sjablonen en tekstblokken. Bij de bezwaarbehandelaars daarentegen wordt meer beroep gedaan op het beoordelingsvermogen.

Bij Omgevingsdiensten vervullen afgestudeerden HBO-Rechten de rol van juridisch adviseur en worden zij breed ingezet in een juridisch-administratieve adviesrol. Een groei wordt verwacht van de functie van juridisch adviseur in het kader van de uitvoering van de Omgevingswet.

Op ministeries zijn afgestudeerden HBO-Rechten betrokken bij het behandelen van Wob/Woo-verzoeken (ook wel datajuristen genoemd). Bij dit type werk wordt in toenemende mate gebruik gemaakt van informatietechnologie om omvangrijke bestanden te doorzoeken en te screenen. De verwachting is dat dit type functies zal toenemen. Daarnaast zijn er *paralegals* werkzaam op ministeries die uiteenlopende, ondersteunende juridische werkzaamheden verrichten.

Ook hier komt uit de vraaggesprekken naar voren dat met name afgestudeerden HBO-Rechten voor deze functies in aanmerking komen, gelet op hun praktische, oplossingsgerichte instelling.

Relevante ontwikkelingen

Uitvoeringsorganisaties moeten opereren binnen een spanningsvolle context. Aan de ene kant moeten zij telkens grote hoeveelheden zaken (o.a. aanvragen en bezwaarschriften) op efficiënte wijze verwerken, waarbij ze voorspelbaar, betrouwbaar en transparant moeten zijn. Aan de andere kant wordt van hen verlangd waar nodig maatwerk te bieden en atypische zaken ('buikpijndossiers') passend af te handelen. Laatstgenoemde wens is alleen nog maar sterker geworden na de kinderopvangtoeslagaffaire. De roep om maatwerk past in eerdergenoemde ontwikkeling naar een responsieve rechtsstaat (par. 4.1). Juridische professionals bij uitvoeringsorganisaties moeten dan ook voortdurend balanceren tussen een rechtmatige, doelmatige en rechtvaardige uitvoering. Dit stelt hoge eisen aan hun sensitiviteit en responsiviteit.

Daarnaast is er binnen deze organisaties, mede naar aanleiding van eerdergenoemde affaire, veel meer aandacht voor transparante en correcte vertaling van rechtsregels in digitale systemen die ten grondslag liggen aan de geautomatiseerde uitvoering van regelgeving. Een en ander onder noemer van 'wendbare wetsuitvoering' of 'wetsanalyse'.³⁴Zo worden er in dit kader bijvoorbeeld algoritmeregisters en databanken met beslisregels in het leven geroepen.

Betekenis voor de opleiding HBO-Rechten

Gelet hierop is volgens respondenten voor eerdergenoemde functies een grondige kennis van het recht en analytische- en schrijfvaardigheid (correct en begrijpelijk) een basisvereiste. Daarnaast wordt in hun ogen in toenemende mate een beroep gedaan op sociale- en communicatieve vaardigheden: inlevingsvermogen, flexibiliteit en oplossingsgerichtheid, waarbij tegelijkertijd ook oog wordt gehouden voor de grenzen van de wet. Ook hier komt het beeld naar voren van de responsieve juridische professional. Voor de zogenoemde datajuristen komt daar nog bij dat zij goed overweg kunnen met digitale zoeksystemen.

---

³⁴ Meuwese & Timmer 2022.

4.3.4 Gemeenten

Aantal en type functies

Bij decentrale overheden, met name gemeenten, zijn in relatie tot de omvang van de sector veel functies beschikbaar voor afgestudeerden HBO-Rechten. Het gaat dan om functies op het gebied van de beoordeling van uitkerings- of subsidieverzoeken, vergunningverlening, handhaving en bezwaarbehandeling. Daarnaast neemt ook de afhandelingen van Wob/Woo- en AVG-verzoeken (datajuristen) een niet onbelangrijke plaats in.

Uit de vraaggesprekken komt naar voren dat voor deze functies afgestudeerden HBO-Rechten als aantrekkelijke kandidaten worden gezien, vanwege hun praktische- en oplossingsgerichte instelling. Daarnaast zijn zij gemakkelijk en breed inzetbaar op een veelheid aan functies.

Relevante ontwikkelingen

Van juristen bij gemeenten wordt al geruime tijd een meer responsieve opstelling verwacht. Dit tegen de achtergrond van de ontwikkeling naar een responsieve rechtsstaat (par. 4.1). Dat wil zeggen dat zij (ook) oog hebben voor de rechtspositie en het belang van de burger. Ook moeten zij zich bewust zijn van de bedoeling van de wet en daarnaar handelen. Zo wordt van hen verwacht bij de behandeling van vergunningaanvragen en bezwaarschriften actief contact te zoeken met de aanvrager of bezwaarmaker om te komen tot een passende oplossing en om onnodig en kostbaar procederen te voorkomen. Hoewel, zoals uit het voorgaande blijkt, voor HBO-juristen het zwaartepunt ligt op uitvoering van wet- en regelgeving, brengt deze ontwikkeling met zich mee dat van hen ook wordt verwacht dat zij waar nodig maatwerk bieden, althans aan de bel trekken als zij menen dat maatwerk is geboden (het spreekwoordelijke buikpijndossier).

Gemeenten onderkennen de kansen en mogelijkheden van de inzet van informatietechnologie bij veelvoorkomende juridische werkzaamheden. Er wordt dan ook in toenemende mate gebruik gemaakt van software om omvangrijke bestanden te doorzoeken in het kader van Wob/Woo verzoeken evenals van beslisbomen en *infographics* om juridische procedures te verhelderden (bijv. hoeveel kans maakt mijn bezwaarschrift of toepasbare regels in het kader van het omgevingsrecht). De verwachting is dat deze ontwikkeling een hoge vlucht zal nemen.

Betekenis voor de opleiding HBO-Rechten

Deze ontwikkelingen betekenen volgens respondenten dat van afgestudeerden HBO-Rechten wordt verwacht dat niet alleen beschikken over een brede juridische basiskennis, maar vooral ook over sociale en communicatieve vaardigheden. Dan gaat het in het bijzonder om inlevingsvermogen en gespreksvaardigheid, om de gewenste brug naar de burger te slaan. Kortom, responsieve juridische professionals. Daarvoor is het ook van belang dat zij zich begrijpelijk kunnen uitdrukken, in woord en

geschrift. Verder worden organisatiesensitiviteit en een proactieve, assertieve opstelling van belang geacht. Dit laatste speelt vooral intern.

Gelet op het toenemende gebruik van informatietechnologie in de gemeentelijke juridische praktijk, achten respondenten het van belang dat afgestudeerden HBO-rechten vertrouwd zijn met *legal tech*, *legal design* en meer in het algemeen *design thinking*. Met andere woorden, *tech savy* juridische professionals.

4.3.5 Rechtsbijstandsverzekeraars

Aantal en type functies

Ook bij rechtsbijstandsverzekeraars zijn in relatie tot de omvang van de sector veel functies beschikbaar voor afgestudeerden HBO-Rechten. Het gaat dan om functies in de sfeer van eenvoudig juridisch advies en claimbehandeling, aan de hand van protocollen. Het gaat om functies waarin veelvuldig en intensief klantcontact wordt onderhouden.

Uit de vraaggesprekken komt naar voren dat rechtsbijstandsverzekeraars in toenemende mate een beroep doen op afgestudeerden HBO-Rechten, vanwege hun praktische- en oplossingsgerichte instelling.

Relevante ontwikkelingen

Rechtsbijstandsverzekeraars bieden eerste- en tweedelijns rechtshulp en zien zich geconfronteerd met de herziening van het stelsel voor gefinancierde rechtsbijstand. Zij moeten zich, als commerciële speler, tot het nieuwe stelsel zien te verhouden en zich daarin een plaats zien te verwerven. Het werk bij rechtsbijstandsverzekeraars staat voor een belangrijk deel in het teken van de-escaleren en dejuridiseren (onder het motto: praktisch als het kan, juridisch als het moet). Bij hun dienstverlening (bijv. aanmelding en voorlopige beoordeling via de website) maken in toenemende mate gebruik van informatietechnologie (beslisbomen), maar ook om hun eigen dossiers door te lichten om zo de uitkomst van zaken te kunnen leren voorspellen.

Betekenis voor de opleiding HBO-Rechten

Volgens respondenten betekent dit dat bij afgestudeerden HBO-Rechten een beroep wordt gedaan op hun zelfstandigheid en oordeelsvermogen. In de functies waarin veel klantcontact wordt onderhouden is parate juridische kennis een eerste vereiste evenals sterke communicatieve vaardigheden (klantgerichtheid). Voor andere functies (in de *backoffice*) is analytisch vermogen vereist en een goede, accurate schrijfvaardigheid (begrijpelijke taal).

4.3.6 Overig (MKB en grootbedrijf)

Aantal en type functies

In het MKB is in relatie tot de omvang van de sector een beperkt aantal functies beschikbaar voor afgestudeerden HBO-Rechten. Te denken valt aan de functie van *paralegal of contractmanager*. *Paralegals* komen ook wel voor in het grootbedrijf, naast specifiekere functies op het gebied van bijvoorbeeld *corporate housekeeping*. Meer functies zijn er bij gerechtsdeurwaarders en incassobureaus, als junior juridisch medewerker, incassomedewerker of bewindvoerder. Veel meer functies zijn beschikbaar bij financiële instellingen (met name banken) in het kader van het doorlichten van het cliëntenbestand (ter voorkoming van witwassen en financiering van criminaliteit en terrorisme).

De aantrekkingskracht van de afgestudeerden HBO-Rechten is gelegen in hun praktische- en oplossingsgerichte opstelling, aldus ook deze respondenten.

Relevante ontwikkelingen

Ondernemingen raken steeds meer doordrongen van het belang van maatschappelijk verantwoord ondernemen. Voor de juridische functies vertaalt zich dit in een toenemend belang van *regulatory-* en *compliance* functies (o.a. privacy- en consumentenbescherming, integere bedrijfsvoering). Met name bij banken zijn in dit verband omvangrijke afdelingen opgetuigd om klanten door te lichten en transacties te monitoren (*know your customer*).

Daarnaast wordt in toenemende mate gebruik gemaakt van informatietechnologie om de juridische bedrijfsvoering te optimaliseren (*legal tech* en *legal procesmanagement*). Vooral bij grote bedrijven worden hiertoe afdelingen *legal operations* ingericht.

Een vergelijkbare ontwikkeling doet zich voor bij deurwaarders en incassobureaus. Ook zij worden geacht maatschappelijk verantwoord te werk te gaan, door zich responsief op te stellen en sociaal verantwoord te incasseren.

Betekenis voor de opleiding HBO-Rechten

In het licht van het voorgaande, wijzen respondenten op het belang van zelfstandigheid, overtuigingskracht en stevigheid. Dat wil zeggen, je als juridisch adviseur staande kunnen houden binnen de organisatie. Ook hier wordt waarde gehecht aan een proactieve en oplossingsgerichte instelling. Hier komt het beeld van de hybride juridische professional weer naar boven, die de brug weet te slaan naar andere disciplines binnen de organisatie. Specifiek wordt nog genoemd het belang van kennis op het gebied van privacy en informatiebeveiliging.

5. Analyse, conclusies en aanbevelingen

5.1 Analyse

Ontwikkeling van een eigen marktsegment

Wat leert het onderzoek ons? Om te beginnen komt naar voren dat afgestudeerden HBO-Rechten in de loop der jaren een eigen marktsegment hebben verworven waar hun zij goed tot hun recht komen. Waar de positie van afgestudeerden HBO-Rechten op de arbeidsmarkt aanvankelijk nogal diffuus en fragiel was, is die nu duidelijker en robuuster.

Toen De Rooij in 2013 haar promotieonderzoek naar de positionering van de HBO-jurist afrondde, was het nog de vraag in welke richting deze afgestudeerden zich zouden ontwikkelen.³⁵ De Rooij onderscheidde in haar onderzoek drie mogelijke rollen voor hbo-juristen: als deelprofessional, als subprofessional of als assistent van de professional.³⁶

Mogelijke rollen juridische professionals (De Rooij, 2013, p. 30-35)

De *deelprofessional* is een breed opgeleide jurist met een generalistische taak. Hij behandelt zelfstandig, veelvoorkomende eenvoudige zaken. Minder voorkomende en complexe verwijst hij door (vgl. huisarts – specialist).

De *subprofessional* is een breed opgeleide jurist met een specialistische taak. Hij vervult op zichzelf staande deeltaken die door de hoofdprofessional zijn afgestoten, mede uit oogpunt van efficiëntie (vgl. de paramedicus in een huisartsenpraktijk). Hij functioneert onder regie van de hoofdprofessional.

De *assistent van de professional* voert uitvoerende juridisch-administratieve werkzaamheden uit in opdracht van de hoofdprofessional, die daarover de zeggenschap behoudt.

Zij concludeerde destijds voorzichtig dat slechts een klein deel van de afgestudeerden zich ontwikkelde tot subprofessional binnen de klassieke juridische beroepen, zoals oorspronkelijk door de opleidingen beoogd. Doorgaans vervulden de hbo-juristen binnen deze sector de rol van assistent. Het merendeel van de afgestudeerden ging evenwel aan de slag buiten de klassieke juridische beroepen of studeerde door.³⁷

Het daaropvolgende arbeidsmarktonderzoek uit 2016 gaf al duidelijker de contouren aan van de arbeidsmarktpositie van de afgestudeerden HBO-Rechten.³⁸ Zo was de bekendheid van de

---

³⁵ De Rooij 2013.

³⁶ De Rooij 2013, p. 34.

³⁷ De Rooij 2013, p. 236-237 en 241-242.

³⁸ Timmer, e.a. 2016.

afgestudeerden HBO-Rechten toegenomen en tekenden zich meer operationele juridische functies af, die goed aansloten op de opleiding HBO-Rechten. Al met al werd voor afgestudeerden HBO-Rechten hun plaats op de arbeidsmarkt vanzelfsprekender.

Het huidige arbeidsmarktonderzoek sluit hierop aan. Er heeft zich op de arbeidsmarkt voor juristen langzaam maar zeker een differentiatie voltrokken, in het kader waarvan afgestudeerden HBO-Rechten in steeds meer sectoren en steeds meer afgetekend een zelfstandige rol vervullen. Daarbij gaat het veelal om standaardwerk binnen vaste kaders. Een rol die veel weg heeft van die van eerdergenoemde subprofessional. Denk aan functies op het gebied van *legal procesmanagement* en *legal design* binnen de advocatuur, beoordeling van verzoeken om een vergunning of inzage in documentatie, behandeling van klachten en bezwaarschriften bij de (decentrale) overheid, behandeling van eenvoudige schadeclaims bij rechtsbijstandsverzekeraars, *contractmanagement* binnen het MKB en beoordeling van cliëntdossiers bij banken. Alleen binnen klassiek-juridische sectoren als de rechtspraak en bij deurwaarders en incassobureaus blijken zij hoofdzakelijk de functie van assistent te vervullen.

Onderscheidende kenmerken afgestudeerden HBO-Rechten

HBO-afgestudeerden blijken juist voor deze functies aantrekkelijk vanwege hun generalistische juridische kennisbasis en hun praktische en oplossingsgerichte houding. Die combinatie sluit goed aan bij dit type functies, aldus respondenten. Ze zijn breed en snel inzetbaar en vervullen die functies doorgaans langere tijd, wat voor werkgevers aantrekkelijk is. Keerzijde is dat veel van de functies die afgestudeerden HBO-Rechten vervullen weinig doorgroeimogelijkheden kennen. Voor doorstroming naar andere segmenten van de juridische arbeidsmarkt is veelal een masterdiploma WO-Rechten vereist.

Respondenten zijn te spreken over HBO-afgestudeerden en zien voor hen goede kansen en mogelijkheden, zij bleken echter niet in staat het aantal (toekomstige) functies voor HBO-afgestudeerden binnen hun organisatie of sector betrouwbaar in te schatten. Verder valt op dat respondenten (althans die buiten eerdergenoemde klassiek-juridische sectoren) niet zozeer hechten aan juridische kennis en vaardigheden, die leert men wel *on the job*, maar veel sterker aan zogenoemde *soft skills*:

- Sociale vaardigheden: empathie, wendbaarheid, weerbaarheid en zelfreflectie
- Digitale vaardigheden: verantwoord gebruik en ontwerp zoek- en beslissystemen
- Schrijfvaardigheid: accuraat en begrijpelijk

Daarop geldt één uitzondering en dat is kennis van Europees recht. Die blijkt in toenemende mate onontbeerlijk, aldus respondenten. Wat in hun ogen op het punt van de vaardigheden beter kan is het aannemen van een professionele houding, dat wil zeggen de organisatie- en planning van het werk.

5.2 Conclusies en aanbevelingen

Conclusie

‘Wat zijn de kansen en mogelijkheden voor afgestudeerden HBO-Rechten op de juridische arbeidsmarkt, nu en in de nabije toekomst?’, luidt de centrale vraag van dit onderzoek. Al met al lijkt het arbeidsmarktperspectief vrij goed. Tegenover het vrij zuinige beeld van het ROA (‘matig’, vgl. par. 4.2) staat het onverkort positieve beeld van de geïnterviewde werkgevers (vgl. par. 4.3). Enige voorzichtigheid is hierbij wel op zijn plaats, gelet op aantal respondenten per regio.

De meeste afgestudeerden HBO-Rechten lijken momenteel emplooi te vinden bij decentrale overheden en rechtsbijstandsverzekeraars. Hun generalistische, pragmatische en oplossingsgerichte profiel en vaardigheden (sociaal en digitaal) sluiten immers goed aan op de vraag die daar leeft naar ‘responsieve’ juridische professionals. Met andere woorden, zij hebben de tijdgeest mee. In het verlengde daarvan ligt het in de rede dat zij ook bij uitvoeringsorganisaties aan de slag kunnen. Daarnaast is op basis van de bevindingen de verwachting gerechtvaardigd dat zij op basis van eerdergenoemd profiel en in het bijzonder hun digitale vaardigheden ook meer kans maken binnen sectoren als de advocatuur, het MKB en grotere bedrijven.

Aanbevelingen

In het licht van het voorgaande verdient het in mijn ogen aanbeveling om binnen de opleidingen HBO-Rechten het accent nog sterker te leggen op het ontwikkelen van een professionele houding en bijpassende sociale en digitale vaardigheden. Immers, op de juridische arbeidsmarkt lijkt behoefte aan pragmatische en oplossingsgerichte juristen. Afgestudeerden HBO-Rechten onderscheiden zich op dit punt.

Onder houding versta ik het aanleren van een reflexieve en kritische opstelling ten aanzien van de werking van het recht in de praktijk en de rol als juridische professional in de rechtsstaat. Dat wil zeggen, het ontwikkelen van een eigen normatieve, professionele identiteit.³⁹ Hoe ga je om met dilemma’s die de toepassing van het recht in de praktijk kan oproepen? Beweeg je mee of biedt je tegenwicht? Dat vraagt om empathie en wendbaarheid.

Wat betreft digitale vaardigheden doel ik in het bijzonder op kennis en vaardigheden op het gebied van datamanagement, professioneel informatiebeheer, het gebruik van expertsystemen en van zoeksystemen

---

³⁹ Vgl. van de Luytgaarden, die pleit voor meer zin, betekenis, contextbewustzijn, brede maatschappelijke ontwikkeling en moraliteit, 2022, p. 38. En Mak 2020.

evenals het vermogen om op verantwoorde en transparante wijze te kunnen werken met software op het gebied van *Legal Tech* en *Legal Design*.

Ervaringsgericht leren lijkt zich hiertoe bij uitstek te lenen.⁴⁰ Dit impliceert dat het landelijk beroeps- en opleidingsprofiel HBO-Rechten 2025 zou moeten worden herijkt, zodat deze aspecten een vaste plek krijgen in het curriculum. Ook docenten zullen hierin moeten worden bijgeschoold.

In het verlengde hiervan verdient het aanbeveling het onderscheidende profiel en marktsegment van de afgestudeerde HBO-Rechten nadrukkelijker te promoten, onder meer op open dagen. In het verlengde hiervan geef ik in overweging de opleiding, HBO-Rechten, een passender naam te geven.⁴¹

---

⁴⁰ Mein 2022.

⁴¹ En één die in mijn ogen minder inferieur klinkt ten opzichte van WO-Rechten en minder superieur ten opzichte van het MBO. Zie *NRC* 15/11/22.

6. Geraadpleegde literatuur

Akkermans, A., 'Het geheel is meer dan de som der delen', in: A.J. Akkermans, G. de Groot & A.T. Marseille (red.), *Het probleemoplossend vermogen van het rechtssysteem. Inleidingen op de lustrumconferentie van het Netherlands Institute for Law & Governance, Amsterdam, 2019*, Den Haag: Boom Juridisch 2020, p. 11-26.

Barendrecht, M., 'Conflicten hanteerbaar maken. De rol van het recht versterken.', *Nederlands Juristenblad* 2022/32, p. 2562-2572.

Barendrecht, M. & Chabot, M., *Het papieren paleis. De noodzaak van menselijker recht*, Amsterdam: uitgeverij Balans 2020.

Berge, L. van den, Responsief bestuursrecht, in: *Maatwerk in het bestuursrecht. Preadviezen voor de VAR, vereniging voor bestuursrecht*, Den Haag: Boom Juridisch 2020a, p. 7-62.

Berge, L. van den, Bestuursrecht na de toelagenaffaire: hoe nu verder? Over het rechtskarakter van het bestuursrecht, *Ars Aequi*, 021/november, p. 987-995.

Brinkman, O. & Vonk, G., 'De menselijke maat', *S&D* 2022/2, p. 28-40.

Doornbos, N. & Mein, A.G., 'Manoeuvreren binnen smalle marges. Over de rol van wetgevingsjuristen bij de totstandkoming van wet- en regelgeving', *Recht der Werkelijkheid* 2019/3, p. 30-50.

Hoop, R., Verheyde, M., e.a. (red.). *De Vlaamse paralegal. Een hogeschoolbreed onderzoek naar de arbeidsmarktpositie van de rechtspracticus*, Gent: Owl Press 2021.

Louwerse, P., 'Door rechtszaken worden bedrijven en juristen wakker', *Mr. Online*, 18 oktober 2022.

Luijtgarden, E. van de, *Andere juristen* (oratie Universiteit Maastricht), Den Haag: Eleven Publishing 2022.

Mak, E., *The T-shaped Lawyer and Beyond. Rethinking legal professionalism and legal education for contemporary societies* (oratie Universiteit Utrecht), Den Haag: Eleven Publishing 2017.

Mak, E., 'Het gezag van juristen; een normatieve reflectie', in: *De toekomst van de jurist, de jurist van de toekomst*, preadviezen handelingen NJV, Den Haag: Wolters Kluwer 2020, p. 9-36.

Mein, A.G., 'U vraagt wij draaien? Veranderingen in de plaats en rol van de jurist binnen de gemeente', *de Gemeentestem* 2019/7, p. 342-344.

Mein, A.G., 'Gemeentelijke juridische professionals in verandering', *Recht der Werkelijkheid* 2021/2, p. 64-82.

Mein, A.G., 'Maatwerk als ambtelijk vakmanschap. Over het moreel kompas van juridische professionals bij het zoeken naar aanknopingspunten voor maatwerk.' In: Th. Jansen, e.a. (red.), *Het recht op ambtelijk vakmanschap*, Culemborg: Stichting Beroepseer 2022, p. 201-206.

Mein, A.G. & Timmer, I., 'Legal management, het realiseren van juridische kwaliteit, in: Ivar Timmer en A.G. Mein (red.), *Legal Management. Realiseren van juridische kwaliteit*, Den Haag: Boomjuridisch 2018, p. 11-28.

Meuwese, A.C.M & Timmer, I., 'Law smells. Over digitale vertalingen van regelgeving en de uitvoeringspraktijk', in: *Regelmaat 2022/3*, p. 272-283.

Ortlep, R., 'Wat behoort de rechter naar beste vermogen te doen?' in: R. Schutgens e.a. (red.), *Toetsingsintensiteit. Een vergelijkende studie naar het variëren van de toetsingsintensiteit door de rechter*, Deventer: Wolters Kluwer 2021, p. 3-30.

Peeters, T., Smits van Waesberghe, E., Mesic, A., & Wonderen, R. van, *Van persoonlijke krenking tot vertrouwensbreuk. Verhalen van burgers met gebrek aan vertrouwen in instituties*, Utrecht: Verwey-Jonker Instituut 2022.

Pro Facto, *De inzet van paralegals in de gesubsidieerde rechtsbijstand*, Groningen: Pro Facto 2021.

Rooij, S, de, *De hbo-jurist: kans of bedreiging? De positionering van de hbo-jurist in de wereld van de klassieke juridische beroepen* (dissertatie Open Universiteit, Heerlen), Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2013.

Scheltema, M., 'Bureaucratische rechtsstaat of responsieve rechtsstaat?', *NTB 2015/37*, p. 287-289.

Scheltema, M., 'De responsieve rechtsstaat: het burgerperspectief', *NTB 2019/6*, p. 246-253.

Timmer, I., *Juridisch risicomanagement. Van worst-case naar good practice. Een onderzoek naar de rol van juridische afdelingen bij het risicomanagement van organisaties* (dissertatie Vrije Universiteit), Den Haag: Boomjuridisch 2021.

Timmer, I. e.a., *HBO-Rechten aan het werk. Een onderzoek naar de arbeidsmarktpositie van afgestudeerden HBO-Rechten*, Hogeschool van Amsterdam, Amsterdams Kenniscentrum voor Maatschappelijke Innovatie 2016.

Tjeenk Willink, H., *Groter denken, kleiner doen. Een oproep*, Amsterdam: Prometheus 2019.

Tjeenk Willink, H., *Kan de overheid de crisis aan? Waarom het belangrijker is groot te denken en klein te doen*, Amsterdam: Prometheus 2021.

WRR, *Weten is nog geen doen. Een realistisch perspectief op redzaamheid*, Den Haag: WRR 2017.

7. Bijlagen

1. Overzicht deelnemende docent-onderzoekers en lectoraten:

- Avans Hogeschool: Ron Ritzen
  - Fontys Hogeschool: Vivian Dank en Astrid Cobben
  - HAN: Rogier van Dam
  - Hanzehogeschool Groningen: Monique Beukeveld
  - Hogeschool InHolland: Mark van der Zee
  - Hogeschool Leiden: Maaïke Rietmeijer
  - Hogeschool van Amsterdam: Frank Godeschalk
  - Hogeschool Saxion: Esther Lankamp-Grooten
  - Hogeschool Utrecht: Agnes Sutherland
  - Hogeschool Windesheim: Joris Visser
  - Zuyd Hogeschool: Sanne Lutter
-
- Lectoraat Juridische aspecten van ondernemerschap – Hanzehogeschool Groningen
  - Lectoraat *Legal Management* – Hogeschool van Amsterdam
  - Lectoraat *Legal Management & Technology* – Hogeschool van Amsterdam
  - Lectoraat *Preventive Law* – Zuyd Hogeschool
  - Lectoraat Recht en Digitale technologie – Juridische Hogeschool Avans & Fontys
  - Lectoraat Recht en Rechtvaardigheid – Hogeschool Leiden
  - Lectoraat Recht en Veiligheid – Avans Hogeschool
  - Lectoraat Toegang tot het recht – Hogeschool Utrecht
  - Lectoraat Weerbare democratie – Hogeschool Saxion

2. Gesprekspuntenlijst

1. Toelichting op onderzoek en verwerking data (vrijwillige medewerking, geanonimiseerd, inzage in gespreksverslag, rapportage openbaar, toezending achteraf).
2. Aantal functies relevant voor alumni HBO-Rechten (waarbij een HBO-R-opleiding bovenaan in de functie-eisen zou staan) binnen eigen organisatie respondent en gegevens/schatting over werkveld respondent.
3. Beeld (maatschappelijke, professionele, organisatorische) ontwikkelingen binnen organisatie en werkveld respondent, nu en in nabije toekomst (max. vijf jaar), bijv.:
  - Responsieve rechtsstaat (maatwerk)
  - Toegang tot het recht
  - Herziening stelsel gesubsidieerde rechtsbijstand
  - Informatisering/digitalisering (*legal tech, legal design*)
  - Interdisciplinariteit
  - Internationalisering/diversiteit
4. Consequenties van deze ontwikkelingen voor eigen organisatie respondent en in verlengde daarvan de alumni (toegespitst op organisatie en context respondent).
5. Betekenis van deze ontwikkelingen voor kennis en vaardigheden waarover de alumni dienen te beschikken. Mate waarin opleidingen HBO-R daarin slagen. Wensen en verwachtingen werkgevers.
6. Behoeftte aan bij- en nascholing, deeltijd- en masteropleidingen.